

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԿՐՕՆԻ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՓՈԽԱԿԵՐՊԱԿԱՆՆԵՐՈՒ (Transformiste)

ՏԵՍՈՒԹԻՒՆԸ

•

Խնդիր է սակայն գիտնալ թէ մարդս ինքզինքը որմէ՞ կախեալ կը զգայ, և թէ ի՞նչ են մեր յարաբերութիւնները այդ գերագոյն էակին հետ. ի՞նչպէս հաշտեցնել ենթակայական և առարկայական այդ երկու տարրերը զոր կ'ենթադրէ Շլէյր Մախրի ըրած սահմանումը: Հոս է ահա որ կը միջամտէ Հէգել. հարցը վճռելով նոյնութեան (identité) տեսութեամբ, ըստ տեսութեան այս խորհողին, աշխարհ ամենուրեք հակադրութեանց տեսարան միայն կը պարզէ. մարդս իր անձինմէջ միայն կրնայ զգալ նոյնութեան, այսինքն բացարձակին սկզբունքը: Կրօնքը որ բացարձակին խորհուրդն է, մարդուն կը յայտնուի իր անձին միութեամբ նոյնութեան մէջ միայն, վասնզի մարդ ինքն է բացարձակը, և իր անձին այդ զգացումէն է որ կը հնարէ երկրաւոր կեանքին մէջ երեւցած հակադրութիւնները: Բայց այս տեսութիւնը ոչ թէ կը լուծէ երկուութեան հարցը, այլ կը ջնջէ միայն երկու եզրերէն մին, իրարու մէջ սուղելով պարզապէս ենթական ու առարկան. եթէ մարդն ու անհատը նոյն են, ուրեմն մարդ պիտի չկրնայ պաշտել զԱստուած, վասնզի ինքն է իր Աստուածը, ինչպէս հեգնօրէն գիտել կուտայ Ստրաուս:

Տակաւին կան ուրիշ տեսութիւններ ևս, որոնց երկուքը միայն կ'արժէ նկատի առնուլ հոս: Ասոնք են Benjamin Constant-ի և Max Muller-ի տեսութիւնները ու ըստ առաջինին՝ կրօնքը մեղքով միայն կը բացատրուի, ինչպէս արդի աստուածաբաններէն ալ շատերը կարծած են արդարեւ: Ըստ այսմ, կրօնական բերումը՝ ոչ այլ ինչ պիտի եղած ըլլայ, եթէ ոչ այն խոյանքը որ մեղաւորը կը մղէ ազատել ինքզինքը իր թշուառ վիճակէն, Աստուծոյ սիրոյն արժանանալով: Այս գաղափարին մէջ ան-

շուշտ ճշմարտութեան մեծ բաժին մը կայ զոր կը հաստատէ պատմական կրօններու քննութիւնն ալ: Արդարեւ, որովհետեւ մենք մեղաւորներ ենք, մեր կեանքին մէջ՝ կրօնը մեղաւոր մարդոց կրօնն է: Բայց միթէ հնա՞ր է ասկից հետեւցնել թէ այդ երկու ծանօթոյքները, այսինքն կրօնի և մեղքի գաղափարները անբաժանելի են իրարմէ, և իրարմով միայն բացատրելի:

Ա. — Եթէ այսպէս եղած ըլլար, կրօնքը առանց մեղքին, անբացատրելի պիտի մնար, և ինքնին պիտի ջնջուէր: Բայց չի կրնար այսպէս ըլլալ. վասնզի ընդհակառակն, կրօնքը կ'ենթադրուի Արարչին և արարածին միջև ամէն յարաբերութեան մէջ: Կրօնք մը որուն անհրաժեշտ տարրերէն մին պիտի ըլլար մեղքը, պիտի ջնջուէր ինքնին, որովհետեւ իրեն տրուած սահմանումին համար նոյնիսկ կրօնքը կը ձգտի մարդը մօտեցնել Աստուծոյ, այսինքն ջնջել մեղքը. անկէ կը հետեւի արդէն հակասութիւնը որ անընդունելի կ'ընծայէ այս տեսութիւնը:

Բ. — Բայց այս տեսութեան անբաւարարութիւնը աչքի կը դարնէ երբ հարցը դիտուի ընդհանրապէս կրօնի տեսակէտէն աւելի մասնաւորապէս քրիստոնէական տեսակէտէն: — Փրկութեան Աւետարանը աշխարհի մէջ սրբութիւնը իրականացնելով, ինքզինքին մահացու հարուած չի տար: Ընդհակառակն Փրկչին և հաւատացեալներու միջև հաղորդակցութիւնը աւելի ներքին ու կենդանի կ'ըլլայ: Միթէ Քրիստոս իր փառքին մէջ չի՞ մնար՝ երբ երանելիները պաշտեն զինքը: Աստուածորդիին գործն է աւերիչ մեղքին տիրապետութիւնը: Մեղքը պարզ պատահար մըն է միայն: Ժիշդ պիտի չըլլար անոր մէջ տեսնել նախնական եղբւրցութեան հոգեբանական մեկնութեան մեկնակէտը կամ բացատրութիւնը: Անկարգութիւնը հասկնալու համար, պէտք է սկզբմամբ նոյնիսկ հաստատել թէ ինչ է կարգը: Եւ ատոր համար է որ հոս կը գնենք հարցը: Ի՞նչ է ուրեմն անկախաբար մեղքին անտառիթ ազդեցութեանն Աստուծոյ և մարդուն յարաբերութիւնը: Ինչպէ՞ս բացատրել եսին լինելութեան այս կերպը, որ կրօնք կը կոչուի:

10. Այս հարցումին Մաքս Միւլլեր կը պատասխանէ նշանաւոր սահմանումով մը.

«Կրօնը կ'ըսէ, ըմբռնումն է անհունին, մտքի կարողութիւն մը կամ վիճակ մըն է ան, որ զգայարանքներէ և բանականութենէ անկախաբար, և նոյնիսկ ի հնճուկս անոնց, մարդը կարող կ'ընէ ըմբռնելու անհունը, զանազան անուաններու և փոփոխական ձեւերու ներքեւ:

Առանց այս կարողութեան՝ կարելի պիտի չըլլար ոչ մէկ կրօն, նոյնիսկ կուռքի և փետրիլի ամենէն կոպիտ պաշտամունքը: Ու եթէ քչիկ մը ականջ դնենք, ամէն կրօնի մէջ պիտի կրնանք լսել մտքի հծծիւն մը, ճիգի մը շշուշը՝ անխմանալին իմանալու, անբացատրելին բացատրելու համար, տենջանք մը անհունութեան ետեւէն, Աստուծոյ մասին սէր մը»:

Կարողութիւն ըսելով Մաքս Միւլլէր կը հասկնայ ոչ թէ ունի մասնաւոր գործարան մը, այլ գործելու եղանակ մը մարդուն մէջ: Կրօնքը կ'ըսէ մարդկային մտքին այն իրողութիւնն է, որով ան ինքզինքը անհունին առջև կը դնէ: Արդ ինչպէս կը հասկցուի Ուէստմինստրի մէջ այս առթիւ անոր ըրած բանախօսութեանց ընդհանուր նկարագրէն, անգլիացի գիտունին տեսութեանց ամենէն որոշ գիծը այն է որ անիկա կը խօսի յանուն զբաղաշատութեան, որուն համար ֆիզիքական ըմբռնումն է տեղեկուութեանց միակ աղբիւրը: Այս գետնին վրայ է որ անգլիացի գիտունը կը մղէ իր կոխը: Անիկա երբեք չմտածեր հիմնուիլ մասնաւոր յայտնութեան մը վրայ. իր ամբողջ ուզածն այն է որ «Մեր զգայարանները մեզի թողնուին այնպէս ինչպէս բնութիւնը զանոնք տուած է մեզի»։ Վասնզի անոնք են որ անհունին առաջին տպաւորութիւնը կը հաղորդեն մեզի: Վայրենիին համար ճանաչման կամ անհունն է ամէն առարկայ, որուն սահմանը չեն կրնար ըմբռնել իր զգայարանները: Մարդ կը տեսնէ մինչև որոշ կէտ մը, և հոն իր նայուածքը կը կոտրի, որուն վրայ կը հարկադրուի ուզէ թէ չուզէ անսահմանին կամ անհունին ըմբռնումը: Ու անհունը կը տարածուի ոչ միայն մեր գլխուն վերև լուսեղէն այն կապոյտին մէջ, որ կը պատմէ իր անսահմանութիւնը: Անհունը կ'ըմբռնենք ոչ միայն անհունէն ներս, ոչ միայն ամէն չափէ մեծ՝ այլ նաև ամէն չափէ փոքր վիճակի մը մէջ: Թող մեր զգայարանները ուռին կամ կըծ-

կըլին. «Անոնք երբեք պիտի չկրնան առարկան ըմբռնել աւելի փոքր քան ամէն առարկայ. միշտ աւելի անդին մը կայ...»: Ուստի անհունը սկիզբէն նախազգածուած է. միայն թէ վայրենին չէր գիտեր ինչ անուն տալ անոր: Մարդ անոր ճշգրիտ ծանօթութիւնը ունենալէն առաջ՝ ունեցած էր անոր ներհայեցողութիւնը: Ժողովուրդներու կրօնական դարգացումը զմեզ հանգիստեա կ'ընէ միշտ աւելի յստակ տեսողութեանը այն անսահմանութեան որուն տարտամ կամ գիտակից ըմբռնումը կայ բոլոր պատմական կրօններու սկիզբը: Ինչպէս կը տեսնուի այս նոյն տեսութիւնը բուրովին կը տարբերի եղաշրջականներու տեսութեանէն, որոնք կը ստանային անհունը, կամ վիճելի կը գտնէին զայն ըմբռնելու կարողութիւնը: Մաքս Միւլլէր ընդհակառակն կը հաստատէ անոր թէ՛ գոյութիւնը և թէ՛ ազդեցութիւնը: Ինչ ինչ պարագաներու համար ստոյգ է թէ Մաքս Միւլլէր իրաւունք ունի ըսելու թէ զգայարաններն են որ մեզի կուտան անհունը, քանի որ ֆիզիքական ըմբռնումէն ալ անդին կայ միշտ անհուն մը: Միայն թէ ժխտական անհունն մըն է ատիկա, զոր աւելի ճիշտ պիտի ըլլար կոչել անորոշը. վասնզի անսահմանին տարտամ և անորոշ գաղափարը կը ծածկէ անիկա իր մէջ: Կրօնի առարկան հաստատելու համար, ընհակառակն, գերազանցօրէն զբաղան անհունն է այն էակը, որուն անձնատուր կ'ըլլայ մարդ և որ աղբիւրն է ամէն իրականութեան: Ինչպէս չփոթ ներհայեցողութենէ մը, որուն մասին կը խօսի անգլիացի գիտունը, պիտի կրնար ծնիլ իր վսեմ տենջանքներովը, արտայայտութեան իր իտէալովը և իրմէն անբաժանելի բարոյական պատուէրներովը, մարդկային վարք ու բարքին վրայ այնքան ազդեցութիւն գործող կրօնը, — Այս բուրբ չկայ բնաւ որեւէ զգայութեան մէջ, և ժամավաճառութիւն միայն պիտի ըլլար անոր մէջ այդպիսի բան մը գտնելու ճիգը: Ստոյգն այն է որ եթէ մարդը տիեզերքին մէջ ամէն տեղ անհունը կը փնտռէ, պատճառը այն է որ իր մէջ նոյնիսկ կը գտնէ զայն, և զինքը չըջապատող աշխարհի մէջ կը տանի և կը տարածէ ինչ որ կ'ապրի ու կը բարբախէ իր սրտի գաղտնիքին մէջ: Պատրողական բան մըն է ուրեմն զբաղա-

նութեան միջոցաւ կրօն պաշտպանելու ջանքը: Այս հիմը այս խարխիւն է ուրեմն նոյն իսկ որ պէտք է լքել, թողուլ, իբրեւ սխալ և անբաւական, քանի որ իրողութիւններու անձով թիւի մը նկատման վրայ դրուած է ան:

Այսու ամենայնիւ, այս բացատրութիւնը, թէ և ոչ բոլորովին պաշտպանելի, դարձեալ կը պարունակէ երկու ճիշդ գաղափարներ զորս կ'արժէ վեր առնել. առաջինը այն է թէ, զգայութիւնը ոչ միայն չընդունիր մարդուն հոգեւոյն մէջ ներհոգ անհունին կարիքը, այլ կերպով մը ելքի ծայր մը կը կայանայ, անկէ դուրս հանելու համար զայն: Երկրորդ եթէ անհունին ծանօթոյքը զգայարաններէն չէ որ արդարեւ կուգայ մեզի, և սակայն տրուած սահմանումը դարձեալ ճիշտ է իր էական գիծերուն մէջ, վասնզի կրօնքը, ստուգապէս զմեզ շուրջ պատող և մեր վրայ իշխող անհունին ներհայեցողական ծանօթութիւնն է միայն: Միայն թէ այդ խորհրդաւոր իրականութիւնը ֆիզիքական աշխարհի մէջ չէ որ պէտք է փնտռել նախ, մարդ զայն կը գտնէ՝ երբ իր ներքին կեանքին սրբաբանին մէջ իջնէ փնտռելու համար զայն, երբ ինքն իր մէջ կը մտնէ, երբ կը գիտակցի ինքզինքին, իր եսին ետեւը, իր եսին խորը՝ իր ետէն աւելի մեծ մը կը նշմարէ, այսինքն իր սահմանաւոր եսը անհուն ներհայեցողութիւնը կուտայ իրեն իբրեւ անհրաժեշտ (contre-partie) մը կամ դիմաբաժանեալ մը:

Ի՞նչ կերպարանքի տակ է որ կը ներկայանայ այս անհունը. այս հարցումին պատասխանելու համար, պէտք է շատ աւելի մօտէն նկատի առնենք կրօնքը, իր նկարագիրներուն մէջ. բայց պէտք է մեկնինք ոչ մասնաւոր դրութեան մը հայթայթած սահմանումովը, և ոչ ալ նոյնիսկ, ինչպէս կ'ընէ Մաքս Միւլլեր, հեթանոս ժողովուրդներու հաւատալիքներուն եւ պաշտամունքներուն վրայ բաղդատական ուսումնասիրութենէ մը:

Մեզի համար ընդհակառակն, Աւետարանն է որ պէտք է լինի աղբիւր խորհրդածութեան, գիտնալու համար թէ ինչ է ճշմարիտ կրօնը, քանի որ մեր ի Բրիտանոս հաւատքին լոյսէն է որ կը նկատենք մեր զննութեան ներկայացող զանազան առարկաները:

Հաւատացեալը, արդարեւ իր քրիստոնէական փորձառութեանց լոյսէն պէտք է դատէ ամէն ինչ, նոյնիսկ կրօնական այն շարժառիթները, որոնք դարերը կ'ընդմիջեն և կը նշուլեն, հեռուն կամ մօտը մարդկային ազգի պատմութեան մէջ:

— Ի՞նչ է ուրեմն կրօնը աւետարանական ասացմանց համեմատ: Այս տեղ հեթանոսական հաւատալիքներուն մէջ եղած էն շատ աւելի որոշ և յստակ կը գտնենք մենք անհունին գաղափարը, այսինքն երկրաւոր աշխարհի բոլոր սեղմումներէն խուսափող իրականութեան մը մէջ (Բ. Կորնթ. Դ. 18, Գաղ. Զ. 8, Ա. Եփես. Բ. 17, Մատթ. Զ. 19-21): Բայց պէտք է ճշտել այս ծանօթոյքին տարողութիւնը: Ինչ որ Աստուած մենէ կը պահանջէ ի փոխարէն մեզի խոստացած իր կեանքին, սովորութիւններ կամ արարչութիւնները չեն ամենէն առաջ, ոչ ալ փախստեայ յոյգեր, ամուլ խանդի փայլակներ, ոչ ալ մտքով յարուժը տրուած այս կամ այն բանաձեւին: Ինչ որ երկնաւոր Հայրը կը պահանջէ զինք պաշտողներէն, իրենց կեանքին բովանդակ նուիրումն է այն՝ անձնական հաւատքով ի Բրիտանոս Յիսուս, յորդին Միածին: Բնական մարդը Աստուծոյ մէկ զաւակն է անշուշտ, վասնզի Բրիտանոսեան երբ իր անձնական կեանքին նայի անոր մէջ կը գտնէ ամենուրեք հայրական միջամտութիւնը այն գերագոյն Տիրոջ, զոր ինք կ'անգիտանար մինչև այն ատեն, և զոր Բրիտանոս է որ ճանչցուց իրեն: Ինչ որ իր մասին կը մտածէ, զայն կը տարածէ իր Բրիտանոսութեան շնորհիւ, բոլոր այն մարդոց վրայ, որոնց մէջ մինչև իրենց մոլորութիւններուն և յիմարութեանը մէջ անգամ կը տեսնէ Աստուծոյ անջնջելի նշանը: — Հեռու սակայն իր Արարիչէն, ըմբոստ է մարդը, և որդի կ'ըլլայ այն ատեն միայն երբ կը խոնարհի և կեանք կը փոխէ: Արմատական այս կերպարանափոխութեան հիմը զօհողութիւնն է, որով եսը կը հրաժարի ինքզինքէն, նուիրուելու համար Աստուծոյ: Արդ, այս կերպով ըմբռնուած փրկարար հաւատքին մէջ, եսը թէ ազատութիւնն և թէ հնազանդութիւնն է որ կը գործադրէ, վասնզի իր այդ ենթարկումը ի գործ կը դնէ ոչ թէ ուրիշ կերպով մը, այլ իբրեւ բարոյական անձ մը որ ինքզինքը կարող կը զգայ դի-

ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹԲԸ

Դ. — Չորրորդ և վերջին կէտ մըն ալ մեր Հօր բնակութեան վայրն է: «Հայր մեր որ յերկինս եսո՛ւ Այո՛, մեր Հայրը մեքե- նական երկինքն է, հոն կը բնակի. այն յաւիտենական գունտերը Ան կը վարէ ի- րենց ծիրերուն վրայ, արեւները, մոլո- րակները, արբանեակները Ան իրարու կը զօդէ իր անտեսանելի և ամենակարող ձեռ- քերովը: Սաղմոսներգուն ալ՝ հիացած եր- կնաւոր Հօր երկնաւոր փառքերուն վրայ՝ հոգիին բոլոր խանդովը կ'երգէ. «Երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ, և զարարածս ձեռաց նորա հաստատութիւն»: Ան կը հը- րամայէ մակընթացութեան. Անոր մատ- ները գծեցին շրջագիծերը ծովուն. Ան էր որ ըսաւ, «Հոս թող հանգչին ու դադրին փրփրայոյզ ալիքներ»: Անոր նայուածքը

մադրելու, բայց կամովին կը հրաժարի դի- մագրելէ, Տիրոջը նուիրելով ինքզինքը: Այսպիսի է ահա այն իրողութիւնը, որմէ պէտք է մեկնինք, մեր քրիստոնէական հաւատքին ուժովը քննելու համար թէ ի՞նչ է կրօնքը իր էութեանը մէջ: Մէկ կողմէն ուրեմն անհունը, զոր կրօնը կը ցուցնէ մեզի՝ կ'իշխէ մեր վրայ, և մենք բոլորովին իր տիրապետութեան տակ կը մնանք, և միւս կողմէ այն անհունը մեզի կ'երեւի կերպարանքին տակ անջատ անձ- նաւորութեան մը, որուն դիմադրելուն ա- զատ կը զգանք ինքզինքնիս՝ Աստուծոյ և մարդուն չփումէն, այդ չփումը տեղի ու- նեցած վայրկեանին՝ նոյնիսկ, կը կատար- ուի կրկնակ երեւոյթի մը հաստատումէն: Առաջին պարագային՝ ետ կը ջնջուի, գի- տակից իր տկարութեանը կը հնազանդի ան ու անձնատուր կ'ըլլայ: Երկրորդ ազ- դեցութեան տակ, ընդհակառակն, ետ կը հաստատուի: Իր բարոյական արժանաւո- րութիւնը զօրացած, տիեզերքին երեսին՝ ինքզինքը պատասխանատու և ազատ կը զգայ իր գործերուն համար:

Բռնկցուց բեւեռային աստղը, միակ առաջ- նորդը մոլորեալ ծովագնացին: Ան իրարու կը յաջորդեցնէ տարիին քառահոլով եղա- նակները. Անոր ժպտը կը թրթռացնէ գար- նան գաղջ արեւը ու ձմրան ձիւնը սպիտա- կափառ. բոլոր տարրերը Անոր ծառաներն են հլու և հնազանդ. Անոր հրամանին կ'ան- սան ու պատուէրներէն չեն շեղիր. Ան կը խոնարհեցնէ լեռները ու կը բարձրացնէ ձորերը: Անոր հինաւուրց և ամենօրեայ հրաշքները իր յաւիտենական ներկայու- թիւնը կը ցուցնեն Ինութեան մէջ. որով- հետեւ, երկիրը իր լրութիւնով Տիրոջ կը վերաբերի: Անոր նախախնամութիւնը Ին- նութեան մէջ անխախտ է ու անսասան: Այնպէս որ բոլոր երկինք ու համայն տիե- շերք՝ իր այլազան ձայներով՝ աղօթք մըն են Անոր սուրբ անուան ուղղուած: Այո՛, նա երկինքներու երկինքին մէջն ալ է, և հոն կը տիրէ իր հզօր զօրութեամբ. հոն ուր հրեշտակները երեքսրբեան սաղմոսա- ցութիւնով գովեստը կը հիւսնեն իր սուրբ անուան, հոն ուր մարտիրոսներ ու վկաներ փրկչին խոցուած, արիւնահոս կողին աղ- բիւրէն կը մաքրուին, անմեղ Գառնուկին անունը օրհնելով, հոն ուր սրբոց դասերու օրհնեղութիւններն ու ալելուներ, իբրեւ աշատ ջուրերու ձայնը՝ կ'արձագանգեն եր- կինքի խորութիւններուն մէջ, հոն է մեր երկնաւոր Հայրը: Այո՛, Ան որ երկինքնե- րու կը տիրէ, Ան է մեր Հայրը, ի՞նչ փառք մեզի համար: Ուրեմն, «Րէպի վերանայու ենք մեզքի ստորնութիւններէն: Ժողովողի գիրքին մէջ իմաստունը մեզ կը խրատէ. «Մի՛ փութար բերանով քով, և մի՛ վաղ- վաղեսցէ սիրտ քո հանել զբանս առաջի Աստուծոյ, զի Աստուած յերկինս է և դու յերկրի. վասն այսորիկ եղիցին բանք քո սակաւք» (Ժող. Ե. 21): Ուրեմն, «Րէպի հոգ տանելու ենք մեր սիրտին ու կեան- քին մաքրութեան՝ երկրի վրայ ըլլալու հա- մար երկինքի բնակիչները. որովհետեւ, մեր Հայրը երկնաւոր է, պէտք է մենք ալ եր- կնային ծագում ունեցողներու պէս ապ- րինք: Թագաւորի մը որդին աղքատի մը կեանքը կ'ապրի՞. իշխանի մը որդին խո- զարածի մը վիճակովը կը շատանա՞. փափ- կութեանց ու վայելչութիւններու մէջ մեծ- ցող մը անհանգիստ ու չարքաշ կեանքի մը մէջ մնալ կ'ուզէ՞: Նոյնը պէտք է ըլլայ

Ե.